



ІСТОРІЯ В ОСОБАХ

В. Ф. СОЛДАТЕНКО (Київ)

**НАРКОМ МИКОЛА СКРИПНИК
(1919—1927 рр.) ***

Із завершенням громадянської війни перед радянською Україною поставили нелегкі завдання переходу до мирної, відбудовної праці. Виснажений майже сімома роками безперервних військових дій, народ все ж знаходив у собі сили до творення, надихаючись перспективами будівництва нового суспільства.

Для досягнення мети слід було розв'язати безліч щонайрізноманітніших завдань. Досвіду ж запозичити було нівідкіля, більш-менш підготовлених, та й просто — елементарно освічених кадрів бракувало, зовнішньополітична обстановка була вкрай несприятливою. Непростою була й внутрішня ситуація. Зокрема, то тут, то там давали себе знати повстанці, переважно селяни, згуртовані у збройні загони, що за роки громадянської війни й інтервенцій навчилися протидіяти будь-яким владам. Не збирались вони добровільно коритись і радянській владі. “Внутрішній фронт”, точніше, його ліквідація перетворювались на найнагальнішу проблему, від розв'язання якої залежав перехід до справді мирного життя, до здійснення суто творчих планів. Зі зрозумілих міркувань використання червоноармійських підрозділів у ліквідації повстанства було не вельми бажаним: лейтмотив усіх політичних документів зводився до того, що війна, врешті, переможно завершена і країна вступила в епоху спокою, мирного економічного будівництва. І якщо без великих військових з'єднань (ними командували М. Фрунзе, В. Примаков, Г. Котовський, О. Пархоменко, Й. Якір) ще деякий час обійтись не вдавалось, на авансцену все ж неминуче мали вийти міліція, Наркомат внутрішніх справ — за усталеними традиціями організації функціонування державних механізмів у цивілізованих, демократичних країнах.

Однак ситуація в НКВС у 1920 році виглядала небезпроблемно, швидше — справи були у вкрай розладнаному стані, без очевидної тенденції до їх покращання. І причин тому було немало.

Спочатку (з січня 1919 року) і до IV Всеукраїнського з'їзду Рад (травень 1920 року) наркомом внутрішніх справ був Голова РНК Х. Раковський, який приділяв НКВС “мінімальну увагу”¹.

Між IV і V Всеукраїнськими з'їздами Рад започатковані позитивні тенденції у діяльності наркомату зникли в результаті кадрових перестановок, що почалися, і відволікання апарату на виконання важливих, термінових поточних завдань, які, втім, не витікали з природи відомства, властивих йому функцій. Впливу на роботу на місцях наркомат практично не здійснював.

Тим часом, за тогочасними уявленнями і наданими прерогативами Наркомат внутрішніх справ мав здійснювати організацію робіт, пов'язаних з широким спектром проблем державного будівництва: скликання з'їздів Рад, вироблення нормативних актів щодо виборів та діяльності міських і сіль-

* З а к і н ч е н н я. Початок див.: Укр. іст. журн. — 2002. — № 1.

ських Рад, функціонування комнезамів, ЗАГСів і нагляд за багатьма іншими ділянками державотворення. Відповідних же апаратів — відділів у наркоматі або зовсім не існувало, або вони, з різних причин, розпадались відразу після створення і продовжували існувати більше на папері.

В тяжкому стані знаходились міліціонери. Їх матеріальне, продовольче забезпечення було незадовільним. Навіть із озброєнням справа виглядала вкрай погано. За весь час існування наркомату міліцією було “отримано близько 2000 гвинтівок, значну кількість — близько 25000 — міліцією було відібрано у бандитів під час боротьби з ними”². Те ж з кулеметами — їх отримали всього 2. Більшу частину з 75, що знаходились на озброєнні, також вилучили у криміналітету³.

Не вистачало засобів сполучення.

Але найгіршим було те, що викликав занепокоєння якісний склад міліції: в деяких місцях відсоток ненадійного елемента досягав 40. Констатовалось, що серед міліціонерів дуже низький рівень політичної грамотності.

Міліціонерів не вистачало. Зі 118000 за штатним розкладом у наявності було 66000, а кінних — взагалі — 3 тис. з 60 тис., передбачених штатами⁴.

Катастрофічно не вистачало командирського складу, існувало безліч інших проблем.

Власне, й наркомату, як цілісної структури, ще не склалося. Навіть розпорядження, накази оформлялися через окремі відділи, підписувались їх завідувачами⁵.

Протягом 1920 року і першої чверті 1921 року (до VI Всеукраїнського з’їзду Рад) НКВС, що остаточно склався на травень 1920 року, набув характеру майже виключно “організаційного апарату, який сприяв оформленню органів радянської влади на місцях. Інструктори НКВС, що тоді роз’їжджали, організовували Ревкоми, Виконкоми та їх відділи”⁶. Однак на момент, коли “організаційне будівництво радянської влади на місцях”, як вважалось, було в основному завершено — скрізь були створені повітвиконкоми, сільради, комнезами, які керувались відповідними вищестоячими органами влади, організаційний бік діяльності НКВС, природно, став рішуче звужуватись. В цьому почала вбачатись навіть об’єктивна не потрібність НКВС, з’явилися пропозиції щодо його розформування як самостійного наркомату і перетворення на “постійний Адміністративно-організаційний та інструкторський орган Президії ВУЦВК, на правах його відділу”⁷.

“Ліквідаційні настрої” існували до середини літа 1921 року (тобто до призначення наркомом внутрішніх справ М. Скрипника). У спеціальному звіті говориться, що “тенденція до знищення НКВС зустріла сильний супротив” в особі ряду державних діячів (серед них був і М. Скрипник), які передбачали ту виключно важливу роль, яка неминуче буде відведена НКВС самим життям за умов, що змінилися, і в результаті ліквідація НКВС затрималась, а через короткий час сама думка про неї була залишена. Могутній процес здійснення нової економічної політики владно поставив вимогу до радянського уряду протиставлення дрібнобуржуазній стихії, що пробуджувалася, міцного централізованого адміністративного апарату, і ліквідаційські настрої відносно НКВС були швидко і безслідно зжиті⁸.

На той час чимало попередніх функцій НКВС було втрачено, галузі діяльності (примусові роботи, залізнична міліція) передані іншим інстанціям, і потрібно було створювати, по суті, нову установу з новим іміджем. “В такій складній обстановці стала вимальовуватись фізіономія НКВС як органу, якому доведеться зібрати докупи розпорошені в процесі револю-

ційної боротьби адміністративні функції і стати у всеозброєнні адміністративних прав проти тих ненормальних, що суперечать інтересам Радянської держави, явищ і неминуче повинні стати результатом нової обставинки і нових відносин”⁹.

Саме за таких обставин 13 липня 1921 року на посаду народного комісара внутрішніх справ протокольною постановою Президії ВУЦВК було призначено Миколу Олексійовича Скрипника¹⁰.

А вже наступного дня нарком провів розширене засідання НКВС і перше, що зробив, — запропонував резолюцію, яка б виключила будь-яку двозначність у становищі важливого державного органу і впевнила його співробітників у наявності реальної перспективи. Резолюція так і називалась: “Про наркомвнусправ” і за стрижень мала тезу: “Вважати переорганізацію наркомвнусправ, що намічається, в розумінні ліквідації його як самостійного комісаріату такою, що не відповідає загальному плану будівництва Радянської влади, і тому зовсім неприпустимою”¹¹. Того ж дня на вечір, на 19 год., було призначено спеціальне засідання колегії¹², на яке виносились загальні, ключові питання функціонування наркомату¹³.

Головне, з чого розпочав свою діяльність нарком М. Скрипник, це — перехід з “ударної” на “органічну планову” роботу¹⁴.

Найбільшою його турботою стало покращення ситуації серед особового складу міліції. Тут нарком сам прискіпливо вивчав стан справ, кілька разів протягом короткого часу ставив питання для ґрунтовного обговорення на засіданнях колегії НКВС. Так, у доповіді про стан міліції на 1 жовтня 1921 року відзначалося:

“Штатний склад міліції в цей час дорівнював 72000 чоловік, в дійсності ж він досягав 84000 чоловік. Склад міліції в моральному відношенні залишав бажати дуже і дуже багато, оскільки без перебільшення можна сказати, що велика частина його за своїми моральними і службовими якостями була не лише некорисна для міліції, але навіть шкідлива. Тут були і явні, і таємні бандити, і шкурники-дезертири, і спекулянти, і взагалі елемент, який вступив до міліції виключно для влаштування різних темних особистих справ, і дуже мало було дійсно свідомих чесних працівників, які щиро бажали принести користь Республіці і добросовісно виконувати розпорядження Робітничо-Селянського Уряду”¹⁵.

Величезне занепокоєння викликала професійна підготовка міліціонерів і навіть керівного складу. “У службовому відношенні, — відзначалося у згаданому документі, — та ж картина, відсутність, за невеликими виключеннями, ділових, знаючих міліцейських робітників і взагалі відсутність хороших адміністраторів”¹⁶.

Головна причина для М. Скрипника була очевидною — надзвичайно низьке, навіть за мірками 1920—1921 років, матеріальне забезпечення міліціонерів, членів їх сімей.

На засіданні ВУЦВК 3 серпня 1921 року М. Скрипник у доповіді “Про надання матеріальної підтримки НКВС” говорив, що “були випадки, коли після накладення адміністративного стягнення — 10-денного арешту — той, хто повертався, заявляв, що з радістю піде ще до карцера, тому що там видають хліб, чого не отримують в Наркомвнусправ”¹⁷.

Як не сутужно було в голодному 1921 році, хоч, можливо, не такі й значні та й короткочасні, і все ж зміни на краще нарком зміг вибороти. Паралельно було проведено чистку рядів міліції і вилучено найбільш непридатний елемент.

Складніше розв’язувалося питання з кадрами для розшукової справи — тут адміністративних заходів виявилось замало, потрібна була копіт-

ка, довготривала робота, і її за керівництва НКВС Миколою Скрипником також почали зрушувати з місця.

З метою підготовки кадрів і покращення рівня кваліфікації міліціонерів були відкриті курси командного складу при Головміліції; окружні курси в Харкові і Києві для підготовки нижчого командного складу; в усіх губерніях відкривались одноротні курси для підготовки старших і молодших міліціонерів¹⁸.

Зародилися позитивні тенденції й у викоріненні порушень у рядах самих міліціонерів, зокрема у боротьбі з хабарництвом, грабіжництвом, здирством, дезертирством.

Піклуючись про підвищення якісного, професійного рівня міліціонерів, НКВС водночас знайшов за можливе і доцільне піти на скорочення штатного розкладу міліції, зменшивши особовий склад до 39 тисяч¹⁹.

Було дещо покращено озброєння міліції. Завдяки проведеній воєнізації армійське командування надало НКВС більше десяти тисяч “трюхлінійок”, кілька десятків кулеметів, що дозволило досягти бодай певної однастайності озброєння, розгорнути навчання кадрів до початку воєнізації лише гвинтівок у міліції було 17 зразків, а як ними користуватися, навчати молодь — мало хто взагалі знав²⁰.

Незважаючи на відчайдушні зусилля і особисто М. Скрипника, і апарату НКВС, все ж дуже мало вдалося зробити у справі покращення постачання міліції продовольством. У згаданій доповіді є просто жахливі за своєю суттю рядки — правдиві констатації: після короткого періоду налагодження продовольчого питання “міліція вступила знову... в полосу голоду. Звідусіль з місць неслись похмуріші донесення, з’явилися випадки смерті міліціонерів від голоду і виснаження, коні (мова про тих, що використовувались у міліції з транспортно-господарчою метою — *В.С.*) гинули цілими десятками. Всі найнастійніші вимоги, прохання і клопотання у всі інстанції успіху не мали і становище міліції у продовольчому відношенні було надзвичайно близьким до катастрофічного”²¹.

Не краще стояла справа з обмундируванням і спорядженням — до початку зими взуттям, білизною і обмундируванням міліція була забезпечена лише на 25 %²².

Ще гірше виглядала ситуація з виплатами мізерних зарплат, які постійно затримувались²³.

Незважаючи на труднощі, міліція на кінець 1921 року стала значно організованішою, мобільнішою, дисциплінованішою, дієздатнішою. Це наочно підтвердили успіхи в боротьбі з повстанським рухом, який практично був зліквідований. І це за умови, що армія демобілізувалась і основне навантаження дедалі більше лягало на плечі НКВС. Звісно, тут відігравали свою роль й інші чинники, передусім, проведення радянською владою нової економічної політики, що приваблювала селянство, знекровлення, знесилення сил опору. Однак і применшувати очевидних позитивних зрушень у роботі міліції зовсім не варто, а віднести їх слід передусім до заслуг наркома НКВС М. Скрипника.

Мабуть, пряма причетність до тих сфер життя, де нормою є використання зброї, де позитивний результат залежить передусім від сили, де смерть супротивника (ворога) означає перемогу над ним і цього часто свідомо прагнуть, не може пройти безслідно для кого б то не було. Нерідко жорстокішим стає, здавалось би, найдобріше серце. Микола Скрипник, очевидно, не може претендувати на щасливий виняток з поганого, та все ж правила. Породження свого непростого часу, він демонстрував його прояви особливо наочно і в максималістському варіанті.

Так, коли на засіданні Президії ВУЦВК у її членів виникли сумніви, чи варто нагороджувати чекістів у мирний час бойовим орденом Червоного прапора, Микола Олексійович зайняв непримиренну позицію. Він пристрасно доводив, що фронт внутрішній не менш загрозливий, ніж зовнішній, що ворог його такий же злісний, небезпечний, як і іноземний завойовник — то й людей, що виявляють героїзм на цьому фронті, варто відзначати, заохочувати за найвищими, бойовими вимірами²⁴.

М. Скрипник запропонував також виготовити спеціальний знак для нагороди селян-незаможників, які брали участь і відзначились у боротьбі на внутрішньому фронті²⁵.

Рішуче підтримуючи тих, хто стояв на захисті радянської влади, нарком внутрішніх справ водночас з послідовною, стабільною нещадністю ставився до тих, хто опинявся “по інший бік барикад”. Він, зокрема, з великою обережністю сприймав амністії, які оголошував час від часу верховний орган влади республіки, виступав із застереженнями і поправками. Наприклад, при обговоренні питання про амністію з нагоди четвертої річниці Жовтня Микола Скрипник заявив: “Я вважаю, що робітничий клас і селянство постановою про амністію зм’якшує долю тих, хто раніше порушував закони, однак він не може виливати свої милості на тих, хто зазіхав на саме існування Радянської влади, вчинив державну зраду, сприяв їй, здійснив акти шпionажу або учиняв явно контрреволюційні заклоти проти неї”²⁶.

Окрім функцій щодо охорони порядку, боротьби зі злочинністю, з воєнними виступами проти радянської влади Наркомат внутрішніх справ мав значну кількість інших функцій: керівництво комунальним господарством, діяльністю ЗАГСів, опікування долею національних меншин, проведення державної політики стосовно церкви тощо²⁷.

Уявлення про різнобічну діяльність Наркомату внутрішніх справ і його керівника можна частково отримати із започаткованих за часів М. Скрипника випусків щотижневого “Бюлетеня інформаційного управління Народного Комісаріата Внутрішніх Справ УСРР”.

У виконаних у машинописному варіанті оглядах на 8—10 сторінок (а іноді й більше) обсягом була зібрана найцінніша інформація про діяльність кожного відділу і структурного підрозділу наркомату. В Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України) зібрано 11 таких бюлетенів за період з 1 січня по 26 березня 1922 р. В бюлетенях позначено, що вони виходять щотижня по суботах, однак в останньому, одинадцятому номері є й позначка “10 квітня 1922 р.” — очевидно, дата реального виходу останнього, “несуботнього” номера²⁸.

В діяльності НКВС виникали й проблеми, породжені непростими інтеграційними процесами, що досить бурхливо і нерідко досить суперечливо розвивалися в той час. В тертях, що часом виникали з керівництвом РСФРР, М. Скрипник завжди займав принципову, тверду позицію. Так, він дуже різко відреагував на спроби підпорядкувати Москві залізничну міліцію України. На його пропозицію на засіданні колегії Наркомату внутрішніх справ 2 листопада 1921 року було ухвалено: “Визнати, що постанова Президії ВЦВК РСФРР щодо підпорядкування залізничної міліції УСРР Головніміліції РСФРР суперечить інтересам охорони порядку на Україні і є порушенням союзного договору і втручанням у справи ВУЦВК.

Ввійти до ВЦВК РСФРР з поданням про відміну вказаної постанови”²⁹.

А на засіданні 10 листопада ця постанова була доповнена (знову за наполяганням М. Скрипника) словами: “З вказівкою, що аж до остаточного вирішення питання залізнична міліція залишається в розпорядженні НКВС УСРР”³⁰.

Водночас Микола Олексійович був членом комісії по виробленню взаємовідносин між відомствами РСФРР і УСРР і поводив себе досить активно, ініціативно, послідовно відстоював інтереси України³¹.

Якою б масштабною, важливою і різноманітною не була діяльність наркома внутрішніх справ, Микола Скрипник самою природою був наділений значно більшими потенціями, а великий досвід керівної роботи багатократно їх примножував, дозволяв претендувати на ще значимішу суспільну роль. І сам Микола Олексійович те відчував, і оточення добре розуміло. То й, мабуть, ні в кого не могло, за великим рахунком, бути серйозних заперечень чи питань щодо рішення Президії Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету Рад України від 11 січня 1922 року про призначення М. Скрипника тимчасово виконуючим обов'язки голови Раднаркому УСРР³².

Насправді ж, рішення для багатьох виявилось і несподіваним, і викликало подив, нерозуміння, здебільшого через спосіб, яким це було зроблено. Як правило, відповідний наказ чи розпорядження на час своєї відсутності (відрадженьня, відпустки) видавав сам голова уряду, який того разу перебував у Москві. Та й офіційно призначені заступники у нього були, які й без того могли тимчасово підмінити прем'єра. Тому виникають питання: якою мірою був причетний до рішення ВУЦВК Х. Раковський, чи знав він взагалі про нього до повернення до Києва, наскільки воно поділялось партійним керівництвом республіки і колегами М. Скрипника по РНК тощо?

Сьогодні відповісти на ці питання, головним чином через брак документальної інформації, практично неможливо. Про більшість нюансів розвитку ситуації можна лише здогадуватися.

Х. Раковський тоді поїхав до Москви на нараду з питань вироблення спільної економічної політики радянських республік³³. Він був відсутнім на засіданнях РНК УСРР протягом тижня, починаючи з 6 січня 1922 року³⁴. Однак для нього, очевидно, було несподіванкою, що вже на засіданні 10 січня в протоколі засідання уряду М. Скрипник значиться як заступник голови Раднаркому і нарком внутрішніх справ³⁵, а наступного дня приймається й згадане рішення, відповідним чином оформляються протоколи і документи (М. Скрипник підписує їх як тимчасово виконуючий обов'язки голови уряду)³⁶.

Коли після приїзду з Москви Х. Раковський з'явився 14 січня на засіданні уряду і, природно, здійснював функції головуєчого, М. Скрипника не було³⁷. Не було його й на засіданні 17 січня³⁸. А на засіданні 24 січня Микола Олексійович присутній знову як нарком внутрішніх справ. Жодних згадок про попередній статус, про його відміну у документах тих днів немає. Лише 15 лютого 1922 року на засіданні ВУЦВК було розглянуто питання "Про призначення тимчасово виконуючого обов'язки голраднаркому" і вирішено: "На відміну всіх попередніх постанов тимчасово виконуючим посаду Голови Ради Народних Комісарів призначити тов. Фрунзе"³⁹.

Очевидно, цим документом і дезавуювалося рішення ВУЦВК від 11 січня. Цікаво, що те рішення підписали Голова ВУЦВК Г. Петровський і секретар ВУЦВК А. Іванов, а під новоухваленим документом стоять підписи: за голову ВУЦВК — А. Іванов, за секретаря ВУЦВК — С. Яворський⁴⁰.

Тим часом, майже за місяць до появи згаданого документа, на засіданні РНК УСРР 17 січня 1922 року з ініціативи Х. Раковського було розглянуто питання про призначення заступником голови уряду Д. Мануїльського (доповідач Х. Раковський). Ухвалено увійти з відповідним клопотанням до ВУЦВК, водночас увільнивши Д. Мануїльського від обов'язків на-

родного комісара землеробства ⁴¹. Тоді ж позитивно вирішили питання про надання Х. Раковському відпустки для закордонного відрядження ⁴².

21 січня 1922 року Мала Президія ВУЦВК затвердила обидва рішення ⁴³.

З того часу Д. Мануїльський, за відсутності Х. Раковського, головував на засіданнях уряду (це робили й інші заступники — М. Фрунзе чи Володимирів), підписував протоколи засідань РНК і ухвалені документи. А 15 березня у зв'язку з новим від'їздом Х. Раковського і М. Фрунзе тимчасове виконання обов'язків голови РНК і наркома закордонних справ ВУЦВК поклав на Д. Мануїльського ⁴⁴.

Останнього, як першого секретаря ЦК КП(б)У (обраний у грудні 1921 року), очевидно, теж обійшли, затверджуючи М. Скрипника тимчасово виконуючим обов'язки голови уряду. Як певну реакцію на це можна розглядати постановку на засіданні організаційного бюро ЦК КП(б)У 3 лютого 1922 року питання "Про т. Скрипника" і рішення про звільнення його від керівництва Центральною радою захисту дітей і Українською Комісією по обліку і розподілу евакуйованих установ і осіб (Евакком) ⁴⁵. Ця ухвала з пропозицією РНК підшукати для заміни М. Скрипнику інших осіб за підписом Д. Мануїльського була передана уряду.

На засіданні РНК 7 лютого 1922 року, у відсутності Х. Раковського і за головування того ж Д. Мануїльського, ставиться і вирішується питання про увільнення М. Скрипника від обов'язків Голови Центральної ради допомоги дітям і Еваккому.

В протоколі є цікава деталь. У надрукованому типографським способом документі значиться, що доповідачем з цього питання був управляючий справами РНК П. Солодуб. Однак, невідомо чиєю рукою, його прізвище викреслено і натомість червоним чорнилом записано, що то був М. Скрипник ⁴⁶ (останній тоді часто користувався таким кольором чорнила).

А наступним пунктом порядку денного на доповідь уже самого Д. Мануїльського Головою Центральної ради захисту дітей затверджено Гуревича, наркома охорони здоров'я ⁴⁷.

Тоді ж головою Еваккому було затверджено Б. Штернберга, а його тимчасовим заступником — Малікова (доповідачем був той же П. Солодуб) ⁴⁸.

Однак уже на наступному засіданні уряду, 14 лютого 1922 р. на доповідь Д. Мануїльського Б. Штернберга було увільнено від головування в Еваккомі і затверджено замість нього Рудого (Маліков став його заступником) ⁴⁹.

Цікаво, що за наполяганням Д. Мануїльського те ж засідання ухвалило рішення про звільнення з посади наркома юстиції С. Буздальна, з яким М. Скрипник як нарком внутрішніх справ тісно співпрацював, і призначення його наркомом робітничо-селянської інспекції ⁵⁰.

І, врешті, за пропозицією Д. Мануїльського, на посаду народного комісара юстиції висувається Ветошкін. Всі ці призначення мала затвердити Президія ВУЦВК, до якої уряд звернувся з відповідними поданнями ⁵¹. Природно, це дещо пізніше й відбулося, а паралельно були прийняті ще й постанови ЦК КП(б)У ⁵².

У відтворених подіях уперше так рельєфно "проглянуло" не вельми приязне ставлення першого секретаря ЦК КП(б)У Д. Мануїльського, що тоді і згодом беззастережно підтримував Й. Сталіна, до М. Скрипника, який демонстрував незалежність думки і дії у будь-якому питанні і тим помітно дратував вищих партійно-радянських функціонерів. До того ж, останні відверто побоювались приходу М. Скрипника на провідні державні позиції. А Микола Олексійович тим часом демонстрував неприховане

бажання розширити свої владні повноваження, що опосередковано засвідчило його рішення, окрім інших, зайняти ще й посаду голови Головархіву при наркоматі освіти, створеного саме в момент відсутності Х. Раковського і тимчасового виконання М. Скрипником функцій голови уряду — 13 січня 1922 року ⁵³.

Безсумнівно, що й наступна зміна у житті, службовій кар'єрі Миколи Олексійовича Скрипника — його переміщення на посаду народного комісара юстиції, згідно з рішенням ВУЦВК від 12 квітня 1922 року ⁵⁴, відбувалася в руслі розвитку все тих же не найкращих стосунків між Д. Мануїльським і М. Скрипником, які матимуть ще не один негативний прояв. Дивує й те, що Х. Раковський, у якого вже сформувались лінії протистояння зі Й. Сталіним і позначились суперечності з Д. Мануїльським, по суті, діяв у фарватері, визначеному першим секретарем ЦК КП(б)У, і, врешті, в його інтересах. А, можливо, як і в багатьох інших випадках, винним був сам М. Скрипник, який через осторогу потрапити у якусь із фракцій або ж бути кимось зарахованим до неї сторонився будь-кого і сам позбавляв себе можливості знайти підтримку.

При всій важливості посади наркома юстиції, вона все ж значно поступалася реальній силі тієї влади, тим можливостям, які були у наркома внутрішніх справ. І чи не тому мало не вперше в житті (якщо не рахувати епізоду з поверненням в Україну у грудні 1917 року) Микола Олексійович не кинувся відразу до виконання дорученої справи, а цілих десять днів зволікав — прийняв обов'язки наркома лише 22 квітня 1922 року? ⁵⁵ Та ще й чомусь наголошував на цьому факті (очевидно, для нього це було принципово) навіть у службових анкетах ⁵⁶.

* * *

Прихід М. Скрипника в Наркомат юстиції відбувався в час, коли робота законодавства, його запровадження в життя, правова освіта населення набували особливої ваги. З притаманною новому наркому оперативністю він визначився з колом завдань, їх пріоритетами, висунувши на передній план такі з них:

- переопрацювання, перегляд кодексів УСРР: трудового, кримінального, кримінально-процесуального, громадянського, громадянсько-процесуального і т. ін.;

- кодифікація і систематизація законодавства УСРР;

- робота в галузях: судовій, прокурорській, слідчій, адвокатській, національно-політичній, пенітенціарній, видавничій, юридичної і судово-медичної освіти, координаційній ⁵⁷.

М. Скрипник прагнув до найчіткішої організації роботи Наркомату юстиції, налагодив систематичні засідання колегії, за його ініціативою у практику ввійшли засідання широкої (розширеної) колегії. Останнє було зроблено з метою врахування міркувань і пропозицій, спрямованих на удосконалення, ефективне функціонування відомства, які виходили від якомога ширшого кола працівників різних підрозділів комісаріату, для консолідації зусиль у виконанні нагальних проблем, які доводилось вирішувати НКЮ.

Створена як дорадчий орган, широка колегія наркомату одержувала можливість сутнісно впливати на вирішення широкого кола питань, оскільки, згідно з запровадженим порядком, її рішення набирали остаточної сили, тобто були обов'язковими після затвердження колегією ⁵⁸.

На засіданнях колегії наркомату Микола Олексійович, як правило, був доповідачем з найбільшої кількості питань. І це природно, оскільки,

окрім принципово-теоретичних, саме він порушував питання про призначення голів і членів обласних судів, губернських прокурорів, керівництва Ревтрибуналу УВО, про розв'язання інших кадрових питань, про відкомандирування працівників на роботу в ті чи інші інстанції, підзвітні наркомату, клопотання тощо. Нарком сам виїжджав для офіційних, за рішеннями колеги НКЮ, ревізій губернських судів, органів, що їм підлягали, а також, паралельно — органів прокуратури ⁵⁹.

З перших же днів перебування на посаді наркомюста М. Скрипник демонстрував, що він бере курс на строге дотримання законності і керуване ним відомство не зійде з цієї принципової позиції. Уже на четвертий день приходу до відомства, 25 квітня 1922 року, за підписом М. Скрипника всім губернським відділенням юстиції було відправлено циркуляр. В ньому висловлювалось невдоволення фактами перебування під арештом громадян без належних юридичних підстав і намічались заходи щодо ліквідації такої негативної практики ⁶⁰.

А надалі розсилка таких циркулярів стала правилом, нормою. В них роз'яснювалася сутність існуючого законодавства щодо кримінального бандитизму, дезертирства, адміністративних стягнень, щодо участі представників органів юстиції в конфліктних комісіях при відділах праці, про порядок розгляду житлових справ, про порядок відкликання нарсуддів, про відміну вироків у справах неповнолітніх та ін. ⁶¹

Зустрічались при цьому і тлумачення правових питань у дусі “революційної законності”. Так, у циркулярі від 1 червня 1922 року говорилося:

“...НКЮ констатує, що проведення місцевими судовими органами, під виглядом проведення в життя нової економічної політики, відновлення куркулів у правах, які вони втратили в період революції, дискредитує радянську владу в очах незалежників і вносить неприпустиму з точки зору нової економічної політики нестійкість в майнові права громадян, створені в період революції.

А тому НКЮ пропонує всім Голгубраднарсудам роз'яснити всім нарсуддям губернії про необхідність в цілях закріплення незаможним селянством надбаних ним в період революції прав не виконувати рішень, які б ліквідували завоювання революції і повертали куркульському елементу їх майно, відібране у куркулів незаможниками в період революції” ⁶².

Так сталося, що під час керівництва М. Скрипника Наркоматом внутрішніх справ з-під контролю відомства у січні 1922 року були вилучені місця позбавлення волі і передані міністерству юстиції ⁶³. В листопаді-грудні того ж року відбувся зворотний процес ⁶⁴. Так що Миколі Олексійовичу цією сферою діяльності довелося займатися недовго. Навпаки, з ініціативи наркома юстиції 7 липня 1922 року було вирішено створити при наркоматі юстиції “Стіл помилування”. Відповідні документи мали готуватися в комісаріаті і виноситися на засідання ВУЦВК; у розгляді справ мав брати участь наркомюст як член Президії ВУЦВК. Було запропоновано скласти президію (комісію) у складі трьох осіб: голова і два члени (1 з них — обов'язково нарком юстиції). У разі особливої думки когось із членів питання повинно було переноситись на засідання Великої Президії ВУЦВК ⁶⁵.

До речі, Микола Скрипник належав до числа тих діячів, які завжди мали власну думку практично з кожного питання, рішуче її відстоювали. Коли він залишався в меншості на засіданнях ВУЦВК чи РНК, постійним членом яких був впродовж багатьох років, наполягав, щоб до протоколу обов'язково записувалась його, М. Скрипника, “особлива думка” ⁶⁶. Щодо цього, мабуть, з Миколою Олексійовичем взагалі ніхто не міг зрівнятися. Вочевидь, це було однією з причин, щоб колеги вважали М. Скрипника

не лише кришталеву чесним, безкомпромісним, гранично принциповим, а ще й побоювались його, відносячи до тих особистостей, спілкуватись, а тим більше, товаришувати з якими — дуже-дуже непросто, незручно.

Щоправда, на авторитеті М. Скрипника, ставленні до нього як високого професіонала це, зрештою, не позначалось. Підтвердженням може служити введення його до складу “Центральної комісії по Червоній Армії”, яку очолював голова уряду Х. Раковський, призначення головою комісії по вилученню церковних цінностей⁶⁷.

Наприкінці липня 1922 року в РНК склалась ситуація, за якої М. Скрипнику знову тимчасово довірили виконувати обов’язки заступника голови уряду і вести його засідання. 25 липня Микола Олексійович бере участь у засіданні РНК, головує, підписує оригінал і копію протоколу, ухвалені документи⁶⁸.

Ясність у ситуацію внесла Президія ВУЦВК, яка на своєму засіданні 28 липня порушила питання “Про заступника Голови Раднаркому і УЕН (Українська Економічна Нарада — В.С.) на час від’їзду т. Раковського” і вирішила: “На час від’їзду т. Раковського заступником Голови Раднаркому і УЕН затвердити т. Скрипника”. Документ підписали Голова Президії ВУЦВК Г. Петровський і секретар ВУЦВК О. Єрмошенко⁶⁹.

Деякий час Микола Скрипник виконує визначені йому обов’язки⁷⁰. Однак уже 15 серпня 1922 року на засіданні РНК розглядається питання про надання М. Скрипнику півторамісячної відпустки і ухвалюється: “Через від’їзд у відпустку тов. Скрипнику порушити клопотання перед Президією ВУЦВК про призначення тов. Ксандрова Застголраднаркома і ЗастголУЕН до повернення тов. Раковського”⁷¹.

Надалі, аж до лютого 1933 року, ситуації з призначенням М. Скрипника на вищі посади за наркомівські не виникали.

Тим часом в правозахисній галузі сфера діяльності М. Скрипника істотно розширилася. На підставі протокольної постанови ВУЦВК від 31 січня 1923 року і наказу по прокуратурі УСРР від 3 лютого того ж року Миколу Олексійовича затвердили Генеральним прокурором республіки⁷².

На цій посаді Микола Скрипник постійно тримав під контролем питання про вдосконалення прокурорського нагляду органів слідства і дізнання в УСРР. Як свідчать архівні фонди комісаріату юстиції, це робилося дуже предметно, послідовно, навіть настирно. Наркомюст і Генеральний прокурор часто “спускався” до розгляду дуже конкретних, “земних” справ і документів, особисто їх корегував і підписував⁷³. Серед різних циркулярів, розпоряджень, що направлялись на місця, чимало тих, що підписані М. Скрипником — Генеральним прокурором республіки. Спрямовані вони були на поліпшення роботи, на виключення паралелізму в діяльності споріднених служб, на зменшення бюрократичної тяганини, на збільшення оперативності⁷⁴.

Микола Олексійович вважав за необхідне, щоб контроль з боку наркомату юстиції за підвідомчими установами в губерніях був систематичним і конкретним, зокрема, щоб місцеві суди і прокуратури, принаймні на губернському рівні, обслідувались щорічно.

Як Генеральний прокурор республіки, М. Скрипник вважав за потрібне діяти, керуючись, звісно, в першу чергу буквою закону, однак водночас постійно маючи на увазі захист інтересів трудових верств. Так, він вніс протест проти рішення Харківського губвиконкому про підвищення квартирної плати. Головне в аргументах Генерального прокурора полягало в диференційованому підході до різних категорій населення, турботі про те, щоб від необгрунтованих економічних рішень не постраждали не-

заможні. Тут же Генеральний прокурор допускав за можливе і навіть цілком виправдане, щоб нетрудові елементи, власники несли відносно більше економічне навантаження ⁷⁵.

Позиція наркомюста і Генерального прокурора, очевидно, була однією з причин того, що робітників і селян за заподіяні злочини карали в 2,5 рази легше, аніж за аналогічні вчинки інтелігенцію. Це офіційно визнавалось навіть у звіті НКЮ за 1923—1924 операційний рік, коли автори звертались до порівняння частоти застосування однієї й тієї ж міри покарання (вищої міри) до різних категорій (а між тим злочинів робітниками і селянами здійснено було в 3 рази більше, аніж інтелігентами) ⁷⁶.

Функції наркома юстиції і Генерального прокурора республіки значно розширились і збагатились у зв'язку з утворенням і конституюванням Союзу РСР. Як основні і першочергові висунулися такі:

- участь у підготовці Конституції СРСР і союзного законодавства;
- підготовка і проведення через законодавчі органи УСРР конституції республіки, узгодженої з Конституцією СРСР, вироблення Конституції Автономної Молдавської СРР;
- підготовка документів, актів у зв'язку з адміністративною реформою в СРСР ⁷⁷.

Велетенська багаторічна робота, що досить масштабно відбилася в архівних документах, не вичерпувалась лише виконанням безпосередньо наркомівських обов'язків М. Скрипника і керованих ним відомств. Як досить авторитетного фахівця і досвідченого діяча, Миколу Олексійовича вводили до ряду поважних комісій, творчих груп, що готували справді доленосні документи.

На засіданні РНК 25 липня 1922 року було створено комісію під керівництвом М. Скрипника, якій доручалось у тижневий термін з'ясувати всі питання, які стосуються повноважного Представництва УСРР в РСФРР ⁷⁸.

Микола Олексійович інтенсивно працював у конституційній комісії Центрального Виконавчого Комітету Рад СРСР, неодноразово на засіданнях ВУЦВК і РНК доповідав про роботу комісії, про зміст і характер підготовлених документів, вносив конструктивні пропозиції щодо перспективної розробки в Україні проектів найважливіших законодавчих актів союзного масштабу, зокрема — про освіту, землеустрій, основи законодавства про працю, основи торговельного законодавства, про союзне громадянство та ін. ⁷⁹

Він же був і доповідачем про радянську конституцію на VIII Всеукраїнському з'їзді Рад 19 січня 1924 року ⁸⁰.

Навесні 1924 року Президія ВУЦВК призначила наркомюста УСРР представником України в комісію щодо розробки союзного законодавства ⁸¹.

5 жовтня 1923 року РНК було затверджено комісію по підготовці Конституції УСРР під головуванням Г. Петровського. У числі шістьох її членів був і М. Скрипник ⁸². А 10 жовтня на пропозицію останнього на засіданні Президії ВУЦВК комісію було перезатверджено і визнано “вважати такою, що перебуває при ВУЦВК” ⁸³. Зусиллями М. Скрипника і його колег уже на 1 квітня 1924 року проект Конституції УСРР був готовий ⁸⁴.

Об'єднавчий процес за створення федеративної держави, як відомо, розвивався непросто, суперечливо, часом викликав гостру реакцію з боку сил, політичних діячів, незгодних здебільшого із суб'єктивними зусиллями керівництва РКП(б), передусім Й. Сталіна, спрямувати об'єктивні потреби і тенденції антидемократичним шляхом, деформувати народний во-

левияв, підмінити його великодержавним унітаристським варіантом. На всіх етапах обговорення “шліфування” проектів документів, розрахованих на регламентацію спільного життя суб’єктів союзного утворення, М. Скрипник займав принципову позицію.

Так, ще 9 червня 1922 року на засіданні комісії НКЮ М. Скрипник доповідав з питання “Про порядок проходження законодавства РСФРР через законодавчі органи УСРР”. Було ухвалено:

“1. Визнати, що:

1. Законодавство по необ’єднаним Наркоматам видається Робітничо-Селянськими Урядами УСРР і РСФРР самостійно і законодавство однієї республіки не має обов’язкової сили для іншої республіки; для проведення в життя узгодженого законодавства обома республіками з окремих питань, по необ’єднаним, згідно договору від 28-го грудня 1921 р., Наркоматам, уряди, як РСФРР, так і УСРР, можуть входити з дружніми поданнями в законодавчі органи кожної Республіки через своїх повноважних представників про розгляд, погодження і введення в дію тих чи інших законів;

2. З метою врегулювання законодавства по об’єднаним, згідно того ж договору, Наркомюстам, всі законопроекти, які вносяться урядом РСФРР на затвердження спільних законодавчих органів, попередньо підлягають взаємному обговоренню з урядом УСРР, окрім випадків, коли спішне видання декретів викликається воєнними чи іншими надзвичайними обставинами”... ⁸⁵

Було запропоновано і відповідний механізм реалізації визначених підходів. Наркомюст М. Скрипник наполегливо намагався узгодити положення про діяльність об’єднаних наркомів, таких документів, як “Статут про гербовий збір” тощо. Він доводив, що “обов’язковість спільних директив зовсім не позбавляє український уряд права пристосовувати їх до умов української дійсності і вносити згідно цього ті чи інші зміни в окремі законодавчі акти РСФРР по об’єднаним наркоматам.

Право це, яке безпосередньо витікає із суверенності Української Республіки і загального смислу і духу союзного договору, спрямоване до максимального задоволення інтересів обох республік, що домовляються, а не знеособлення однієї з них, до цього часу безперешкодно здійснювалось УСРР і не оскаржувалось РСФРР” ⁸⁶.

М. Скрипник рішуче виступав проти тенденцій, що дедалі виявлялися, до нав’язування Україні правил і норм, за якими жила Російська Федерація, документів, у яких вони були зафіксовані ⁸⁷, не зупинявся перед публічним опротестуванням деяких рішень наркомату юстиції РСФРР і його керівника О. Курського ⁸⁸.

Керуючись демократичними уявленнями, виходячи з патріотичних міркувань, а, можливо, більше за все надихаючись інстинктивними почуттями, Микола Скрипник твердо стояв на обороні суверенітету українського народу, прагнув турботливо боронити його самобутність. Одним із вірних заходів у цій сфері він вважав українізацію, що набула на той час статусу офіційної політики.

Уже 13 липня 1923 року на засіданні РНК за поданням заступника М. Скрипника по наркомату юстиції А. Каплана було ухвалено декрет “Про заходи забезпечення рівноправ’я мов і про сприяння розвитку української мови” ⁸⁹. Важко уявити собі, щоб підготовка документа здійснювалась у відомстві, яким керував Микола Олексійович, без його відома і участі. Та наступні факти і документи доводять органічну причетність М. Скрипника до українізаційних процесів незаперечно. На засіданні вузького складу колегії НКЮ від 14 травня 1924 року під головуванням Ми-

коли Олексійовича ухвалено рішення “визнати за необхідне видати наказ, яким встановити строк для переведу діловодства на українську мову з 1 червня, а діловодства складнішого — з 15 липня”⁹⁰.

Тоді ж було вирішено звернутись у комісію сприяння галицьким емігрантам, щоб взяти на облік всіх галичан-юристів, а у разі потреби, замінити ними тих працівників НКЮ, які не зможуть або не схочуть оволодіти українською мовою.

Нарком особисто стежив за тим, щоб реалізувати ухвалу. Однак результат не давався так швидко, як уявлялось. Зокрема, ще весь червень протоколи засідань (відповідно й самі засідання) велись російською мовою. Однак уже з 1 липня 1924 року в наркоматі починають з’являтися документи українською мовою і чимдалі тенденція посилювалася⁹¹.

На засіданні комісії щодо розгляду плану діяльності Народного комісаріату юстиції і його місцевих органів на 1924—1925 роки (доповідачем був М. Яворський) серед інших положень містилося і таке: “доведення українізації до 100 %”. Однак тут же зазначалося, що мав бути проведений “перегляд мережі судових установ згідно до розселення національностей в органах юстиції”⁹².

В Наркоматі юстиції було створено спеціальну комісію щодо українізації НКЮ. 9 серпня 1924 року заслухано її спеціальну доповідь. Підтверджувалась необхідність активізації роботи в обраному напрямі і накреслювались конкретні заходи⁹³.

10 вересня 1924 року на засіданні колегії Наркомату юстиції було заслухано доповідь про українізацію відомства. У прийнятій ухвалі говорилося:

“Запропонувати співробітникам НКЮ, тим, хто знає українську мову, розмовляти в комісаріаті українською мовою в офіційних зносинах”.

Тут же йшлося про те, щоб надалі не приймати на роботу осіб, які не знають мови, а завідуючим відділами перевести справоздання на українську мову, згідно з постановою від 19 травня⁹⁴.

Звісно, в сутнісному відношенні, на першому плані була турбота наркома юстиції М. Скрипника про підготовку кодексів законів УРСР — кримінального, виправно-трудового, цивільного, процесуального, про народну освіту та багатьох інших⁹⁵.

Микола Олексійович серйозно займався розробкою наукових проблем правознавства і, водночас, популяризацією юридичних знань. Щороку в Харкові виходило по книзі наркома: 1924 рік — “Кримінальна політика Радянської влади”, 1925 — “Народний суд, його завдання і його діяльність”, 1926 — “За революційну законність”, 1927 — “На терені радянської Конституції”.

Для М. Скрипника відправними, визначальними у процесі законотворчості завжди залишались питання захисту завоювань революції, здобутків влади Рад. Тому він всіляко обґрунтовував правомірність використання з цією метою положень, духу тих нормативних актів, які склались ще в роки найбільшого загострення класової боротьби — в роки громадянської війни. В законотворчості він явно абсолютизував роль спадковості з ними, схильний був і надалі користуватись тими ж формами і методами роботи, які вже довели свою ефективність, хоч нові реалії, природно, вимагали нових підходів.

“Ми перемогли в громадянській війні, — розмірковував М. Скрипник як нарком юстиції. — Зовнішній і внутрішній ворог зазнав поразки, хоч це зовсім не означає, що його знищено. В усякому разі, одного ми досягли безперечно: наша республіка — це є республіка наша, Радянська, робітни-

чо-селянська. У ній наші пролетарські погляди визначають хід життя, наші закони дістали собі визнання й діють, наша, а не буржуазна, законність оформляє життя — законність революційна, що слугує пролетаріатові й селянству, а не контрреволюційна, що йде на послугу буржуазії. Як мусить здійснюватися за оцих нових умов диктатура пролетаріату? Диктатура, як я вже зазначив на початку своєї замітки, являє собою використання влади з тим, щоб збивати опір ворожого класу, не звертаючи уваги на всі попередні закони. Це значить, що пролетаріат за допомогою диктатури пересилює буржуазію, незважаючи на буржуазні закони й буржуазну законність. Та з цього, річ самозрозуміла, не виходить, ніби можна ламати закони, що слугують пролетаріатові й селянству, законність революційного ладу робітничо-селянської влади. Відтоді, як ми перемогли в середині країни, закони буржуазного суспільства вже більше не можуть претендувати на загальну значимість у робітничо-селянській країні, з того часу й методи боротьби з контрреволюцією мусили змінитися. Якби тепер хто-небудь чи будь-який орган провадив боротьбу з буржуазією, незважаючи ні на які закони, чи взагалі на будь-яку законність, — це означало б ламати вже не буржуазні закони, а ті, що забезпечують суспільність робітничо-селянську, тобто це означало б діяти проти інтересів робітничо-селянської влади. Ламати законність на початку революції — це означало ламати законність буржуазії, що працювала на контрреволюцію, і це ламання законності було справою революційною. Ламати законність тепер, у новому періоді радянської республіки, це є ламати законність революційну, що слугує пролетаріатові, отож це ламання законності є справа контрреволюційна. Так діалектично міняється життя й змінюються методи нашої боротьби”⁹⁶.

Успіхи першого натиску на капітал, як відомо, запаморочили голову не одному М. Скрипнику. Тому так нелегко йшов процес подолання “воєнно-комуністичних” уподобань і звичок. Тому так добре, начебто у підготовлений ґрунт, падатиме насіння адміністративно-бюрократичної системи з її примусовими методами управління, коли Й. Сталін почне повертати хід життя радянського суспільства з визначеного курсу, запроваджувати своє бачення соціалізму як раю, до якого людей слід заганяти палицями.

Водночас було б перебільшенням вважати, що М. Скрипник був зятим догматиком, який зовсім неадекватно оцінював ситуацію, був нездатним на діалектичний підхід до тієї чи іншої справи. Це виявлялося не лише у постановці судової справи, а й у політичній роботі, яку він ніколи не припиняв вести і яка в 20-ті роки дедалі більше сполучалася, перепліталася з наглядовою, контрольною, каральною діяльністю органів юстиції. Прикладом тут може служити виступ М. Скрипника на засіданні комісії виконкому Комінтерну про розпуск Української Комуністичної партії 19 грудня 1924 року.

Міністр юстиції досить докладно зупинився на спростуванні закидів діячів УКП щодо переслідувань її членів з боку КП(б)У, державних установ республіки.

Микола Олексійович показав, що партійне керівництво УСРР здійснює щодо колишніх і нинішніх членів УКП диференційований підхід: “Я повинен сказати, що, як уже я заявляв на засіданні Президії Виконкому, був час, коли ми зустрічалися з УКП по різних сторонах барикади, коли вони із зброєю в руках боролися проти Радянської України, проти Комуністичної партії. Надалі окремі працівники — члени УКП — переглядали свої позиції, відмовлялися від них, визнавали хибність своїх дій і з повинною приходили до пролетаріату каятися у своїх помилках, щоб дістати мо-

жливість йти в рядах Комуністичної партії на спільну пролетарську роботу. Так було, наприклад, з Юрієм Мазуренком, колишнім членом УКП, який у 1919 р. боровся проти нас із зброєю в руках. Товаришів, що приходили до нас, ми випробовували в роботі і коли бачили, що вони дійсно зарекомендували себе на ділі, ми відкривали їм доступ в нашу партію. Той самий Мазуренко, що керував у 1919 р. одним з повстанських загонів, тепер — член нашої партії. Ми не зарікаємось від того, щоб навіть наші вороги, що боролися з нами, після того, як вони дійсно розкаються у своїх помилках і зарекомендують себе, спільно і по-товариському з нами працювали”⁹⁷.

Проте не всі члени УКП поводити себе однаково. “Ми бачимо, — відзначив М. Скрипник, — що в рядах Української Комуністичної партії є чимало осіб, які й раніше боролися проти нас із зброєю в руках, і досі не визнають хибності своїх позицій, а тільки перейшли на інший шлях боротьби проти Комуністичної партії більшовиків. Тому природно, що ми повинні були пильно стежити за тим, щоб УКП, навколо якої концентрується природне невдоволення всіляких власницьких елементів, щоб ця УКП не стала зброєю проти нас. Були спроби прямих петлюрівців вступати в Українську Комуністичну партію. Тому і Комінтерн, і Комісія повинні визнати необхідним і доцільним, якщо один з державних органів, ДПУ, яким керують наші товариші, спостерігаючи за тими цілями, куди лізе контрреволюція, спостерігає й за цією ціллю: чи немає тут таких елементів, які лише прикриваються комунізмом, а насправді ведуть контрреволюційну, бандитську діяльність”⁹⁸.

На підтвердження своїх тверджень нарком юстиції України навів конкретний приклад: “В УКП є окремі особи, наприклад, член ЦК УКП Авдієнко — людина, що в 1919 р. була у Григор’єва, колишнього командуючого армією. Григор’єв — зрадник Радянської влади, що підняв у 1919 р. повстання на Україні, яке мало серйозне значення для нашої влади і для міжнародної революції. Авдієнко потім заявив про свою відмову від збройної боротьби проти Радянської влади. Коли ми розбили Григор’єва, він вступив в УКП і став її членом. Але він почав вести, будучи в ЦК УКП, свою агітаційно-пропагандистську діяльність, спрямовану на розклад Червоної Армії. Що ж: чи для того в нас революційна влада, щоб це дозволити, щоб дозволити розкладати основи Червоної Армії? Зрозуміло, ні. Ми повинні були вжити репресивних заходів: він був висланий з України. Коли ми легалізували так звану Українську Комуністичну партію і допустили її вільну діяльність, то ми не взяли на себе зобов’язання не захищати робітничо-селянську владу від тих прямих нападок з боку членів УКП. Тому заява про те, що ми застосовуємо заходи насильства, нічого не значить: ми їх і будемо застосовувати проти всіх тих, хто буде діяти таким чином”⁹⁹.

М. Скрипник вважав, що революційна законність повинна застосовуватись без будь-яких послаблень щодо будь-яких проявів злочинності, правопорушень, яких установ чи то поважних осіб вони не стосувались би. Так на XI окружній партійній конференції в Маріуполі 25 листопада 1925 року, де М. Скрипник виступав з доповіддю про звіт ЦК КП(б)У, на його адресу пролунав закид, що суди республіки нерідко перегинають палицю, аж занадто жорстоко караючи відповідальних працівників за, здавалось би, не такі вже й серйозні порушення норм соціалістичного співжиття. Зокрема, мова зайшла про якогось Панова, що, використовуючи службове становище, схилив до співжиття підлеглу співробітницю. “Я відповідаю тов. Лимарєву, — відзначив нарком юстиції, — який тут на партконференції виступив з осудом суду і дозволив собі сказати, що т. Панов

неправильно засуджений по 169 статті, яка говорить про те, як впливати робітничому класу на тих окремих осіб, які використали свою владу для того, щоб перетворити свою співробітницю на наложницю. Робітничий клас вважає це одним із найтяжчих злочинів, бо це ображає його, коли його дочки і жінки, що йдуть продавати свою робочу силу, потрапляють на втіху. І закон встановив, що ті, хто знаходиться у нас на роботі, обдурюють довір'я робітничого класу і використовують свою владу, щоб чинити такі дії, дістають вирок до позбавлення свободи зі строгою ізоляцією не менше 3-х років. Суд тут взяв найнижчу (межу) і встановив 3 роки, а Лимарев говорить, що засудили занадто суворо. Я скажу, що могли і 10 років дати, а менше, ніж на 3 роки, не мали права. Ви хочете, щоб його виправдали, щоб для нього переробити весь закон і щоб робітничий клас, використовуючи це, карав його менш суворо, щоб було повадно і іншим адміністраторам використовувати залежність від його робітниці. Я не думаю, щоб партконференція стала б на точку зору Лимарева”¹⁰⁰.

Тоді ж М. Скрипник пообіцяв, що не буде жодного послаблення щодо адміністративних осіб, які дійшли до побиття робітників у Бердянську¹⁰¹.

Микола Олексійович беззавітно вірив у переваги революційної, соціалістичної законності над буржуазною. І коли прем'єр-міністр Франції Р. Пуанкаре звернувся до Радянського уряду з проханням пом'якшити вирок щодо ряду діячів науки, засуджених у 1924 році у справі “Центру дії” (серед притягнених до відповідальності були і професори), М. Скрипник з притаманними йому прямою і пристрасною відповів: “Глибоко обурюючись, ми відкидаємо будь-яке право Пуанкаре, в кого руки в крові робітників, виступати проти вищої кари, вживаної щодо шпигів... З глибоким обуренням і гидотою треба поставитися до лицемірної заяви Пуанкаре на користь польсько-французьких шпиків. З 18 звинувачених у справі Центру дії тільки 3 належать до професури. Це десятирядні величини з цеху вчених, це ремісники професорської кафедри, що нічим себе не виявили. Єдина наука, де відзначилися пп. Василенки і Тортаківські, — це наука шпигунства й обслуговування інтересів буржуазії. Та навіть і до цих “учених” шпигів пролетарський суд поставився з милосердям, не присудивши їх до найвищої кари. Пролетарський суд може з презирством пройти повз заяви Пуанкаре. Радянська республіка у собі самій має гарантії законності й милосердя”¹⁰².

Безапеляційність виступу М. Скрипника, звичайно, навряд чи виправдана для діяча такого масштабу. Та чи варто сумніватися у щирості почуттів, які викликали у наркома юстиції порушення революційної законності і прагнення до справедливого покарання винних, незважаючи на будь-які обставини.

Діяльність органів юстиції в роки, коли наркомат республіки очолював М. Скрипник, була досить інтенсивною. У доповіді на сесії ВУЦВК 22 жовтня 1925 року нарком повідомив, що протягом останнього року органами юстиції було розглянуто 970606 різних справ¹⁰³.

В достатньо напруженому ритмі працювала і Генеральна прокуратура УСРР. Здійснюючи перш за все нагляд за неухильним додержанням законності, вона в 1923 році подала 642 протести на діяльність місцевих органів влади. В 1924 році кількість протестів по окремих губерніях коливалась від 150 до 400. Всього ж за цей рік прокуратурою було розглянуто 36 тис. справ, з них близько 10 тис. дописів робкорів і сількорів¹⁰⁴. Перевіряючи у 1925 році органи юстиції, прокуратурою було розглянуто 10450 циркулярів різних установ, чинність значної кількості яких була припинена, а то й зовсім скасована¹⁰⁵.

Принциповість, діловитість, оперативність, послідовне відстоювання інтересів трудящих сприяли зростанню авторитету органів юстиції у народі України. Невпинно зростала повага і до керівника цього відомства — Миколи Олексійовича Скрипника.

Весь період після повернення в Україну в кінці 1917 року Микола Скрипник щораз активніше занурювався в національну проблему, дедалі плідніше працював у цій надскладній і надто важливій сфері, що й стало однією з головних передумов призначення політика на посаду наркома освіти УСРР. Однак це вже предмет особливої розмови, окремий масштабний сюжет для історичного дослідження.

- ¹ ЦДАВО України. — Ф. 5. — Оп. 1. — Спр. 423. — Арк. 5.
- ² Там само. — Арк. 6.
- ³ Там само.
- ⁴ Там само. — Арк. 7.
- ⁵ Там само.
- ⁶ Там само. — Арк. 9.
- ⁷ Там само. — Спр. 1165. — Арк. 33.
- ⁸ Там само. — Арк. 34.
- ⁹ Там само. — Арк. 34—35.
- ¹⁰ Там само. — Арк. 35.
- ¹¹ Там само. — Ф. 1. — Оп. 2. — Спр. 87. — Арк. 32.
- ¹² Там само. — Спр. 423. — Арк. 11, 12, 12 зв.
- ¹³ Там само. — Арк. 13.
- ¹⁴ Там само. — Спр. 1165. — Арк. 35.
- ¹⁵ Там само. — Арк. 2, 52.
- ¹⁶ Там само.
- ¹⁷ Там само. — Ф. 1. — Оп. 2. — Спр. 87. — Арк. 44 зв.
- ¹⁸ Там само. — Ф. 5. — Оп. 1. — Спр. 1165. — Арк. зв., 55—56.
- ¹⁹ Там само.
- ²⁰ Там само. — Спр. 1165. — Арк. 2—3 зв., 52—53.
- ²¹ Там само. — Арк. 2 зв., 55.
- ²² Там само.
- ²³ Там само. — Арк. 54.
- ²⁴ Там само. — Ф. 1. — Оп. 2. — Спр. 87. — Арк. 51 зв.
- ²⁵ Там само. — Арк. 52.
- ²⁶ Там само. — Арк. 72 зв. — 73.
- ²⁷ Там само. — Ф. 5. — Оп. 1. — Спр. 648—666; 1085—1095, 1172; 1811—1837 та ін.
- ²⁸ Там само. — Ф. 5. — Оп. 1. — Спр. 1164. — Арк. 1—79.
- ²⁹ Там само. — Ф. 106. — Оп. 2. — Спр. 87. — Арк. 75.
- ³⁰ Там само. — Арк. 85 зв.
- ³¹ Там само. — Ф. 1. — Оп. 2. — Спр. 87. — Арк. 48 зв.—49.
- ³² Там само. — Ф. 8. — Оп. 1. — Спр. 822. — Арк. 37.
- ³³ Там само. — Арк. 3 зв.
- ³⁴ Там само. — Ф. 2. — Оп. 2. — Спр. 373. — Арк. 31—32, 68—78; Ф. 8. — Оп. 1. — Спр. 822. — Арк. 28—28 зв., 30, 35 зв.
- ³⁵ Там само. — Ф. 2. — Оп. 2. — Спр. 373. — Арк. 34, 37; Ф. 8. — Оп. 1. — Спр. 822. — Арк. 30.
- ³⁶ Там само. — Ф. 2. — Оп. 2. — Спр. 372 а. — Арк. 4, 4 зв.; 5, 5 зв.; Спр. 373. — Арк. 34—49; Ф. 8. — Оп. 1. — Спр. 822. — Арк. 30 зв.; 35, 35 зв.; 36 зв.
- ³⁷ Там само. — Ф. 2. — Оп. 2. — Спр. 373. — Арк. 68—78; Ф. 8. — Оп. 1. — Спр. 822. — Арк. 38—41.
- ³⁸ Там само. — Ф. 8. — Оп. 1. — Спр. 822. — Арк. 42—50.
- ³⁹ Там само. — Ф. 2. — Оп. 2. — Спр. 373. — Арк. 385.
- ⁴⁰ Там само. — Ф. 2. — Оп. 2. — Спр. 373. — Арк. 385; Ф. 8. — Оп. 1. — Спр. 822. — Арк. 37.
- ⁴¹ Там само. — Ф. 8. — Оп. 1. — Спр. 822. — Арк. 42.
- ⁴² Там само. — Арк. 49 зв.
- ⁴³ Там само. — Ф. 2. — Оп. 2. — Спр. 371. — Арк. 16, 18.
- ⁴⁴ Там само. — Арк. 64.
- ⁴⁵ Там само. — Ф. 2. — Оп. 2. — Спр. 373. — Арк. 255.
- ⁴⁶ Там само. — Ф. 8. — Оп. 1. — Спр. 822. — Арк. 8.
- ⁴⁷ Там само.
- ⁴⁸ Там само. — Ф. 8. — Оп. 1. — Спр. 822. — Арк. 84.

- ⁴⁹ Там само. — Арк. 100, 101, 113.
⁵⁰ Там само. — Арк. 113.
⁵¹ Там само.
⁵² Там само. — Ф. 2. — Оп. 2. — Спр. 373. — Арк. 292, 310, 311, 313, 317.
⁵³ Там само. — Арк. 110.
⁵⁴ Там само. — Ф. 1. — Оп. 2. — Спр. 521. — Арк. 2; Ф. 166. — Оп. 12. — Спр. 7093. — Арк. 2.
⁵⁵ Там само. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 853. — Арк. 39.
⁵⁶ Там само. — Ф. 166. — Оп. 12. — Спр. 7093. — Арк. 1—2.
⁵⁷ Там само. — Ф. 2. — Оп. 3. — Спр. 455. — Арк. 8—20.
⁵⁸ Там само. — Ф. 8. — Оп. 2. — Спр. 20. — Арк. 4; Спр. 234. — Арк. 1.
⁵⁹ Там само. — Ф. 8. — Оп. 8. — Спр. 20. — Арк. 11—13 зв., 14—17.
⁶⁰ Там само. — Ф. 8. — Оп. 7. — Спр. 5. — Арк. 126.
⁶¹ Там само. — Арк. 161—164, 168—170, 176, 177, 181, 183, 205—273 та ін.
⁶² Там само. — Арк. 165.
⁶³ Там само. — Ф. 8. — Оп. 1. — Спр. 822. — Арк. 42, 45.
⁶⁴ Там само. — Ф. 2. — Оп. 2. — Спр. 380. — Арк. 258; Ф. 8. — Оп. 8. — Спр. 20. — Арк. 33.
⁶⁵ Там само. — Спр. 423. — Арк. 21.
⁶⁶ Див., напр.: Там само. — Ф. 2. — Оп. 2. — Спр. 373. — Арк. 185, 186; Спр. 375. — Арк. 97; Спр. 377. — Арк. 31 та ін.
⁶⁷ Там само. — Ф. 2. — Оп. 2. — Спр. 371. — Арк. 100; Спр. 375. — Арк. 1.
⁶⁸ Там само. — Ф. 2. — Оп. 2. — Спр. 377. — Арк. 95—158; Ф. 8. — Оп. 1. — Спр. 822. — Арк. 388, 391.
⁶⁹ Там само. — Ф. 2. — Оп. 2. — Спр. 371. — Арк. 182, 186.
⁷⁰ Там само. — Спр. 377. — Арк. 161—188, 443—445; Ф. 8. — Оп. 1. — Спр. 822. — Арк. 388—397.
⁷¹ Там само. — Ф. 2. — Оп. 2. — Спр. 337. — Арк. 394.
⁷² Там само. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 132. — Арк. 6; Ф. 8. — Оп. 1. — Спр. 500. — Арк. 33.
⁷³ Там само. — Ф. 8. — Оп. 1. — Спр. 829. — Арк. 60; Спр. 1348. — Арк. 1—67 та ін.
⁷⁴ Там само. — Ф. 8. — Оп. 8. — Спр. 109. — Арк. 1—36.
⁷⁵ Там само. — Спр. 20. — Арк. 318; Спр. 234. — Арк. 111.
⁷⁶ Там само. — Спр. 20. — Арк. 719, 924.
⁷⁷ Там само. — Ф. 2. — Оп. 3. — Спр. 455. — Арк. 8—20.
⁷⁸ Там само. — Ф. 8. — Оп. 1. — Спр. 844. — Арк. 18.
⁷⁹ Див., напр.: ЦДАВО України. — Ф. 8. — Оп. 1. — Спр. 1502. — Арк. 271; Ф. 8. — Оп. 8. — Спр. 20. — Арк. 179, 302, 303.
⁸⁰ Там само. — Ф. 1. — Оп. 2. — Спр. 1513. — Арк. 47—56; 60—62.
⁸¹ Там само. — Ф. 8. — Оп. 8. — Спр. 20. — Арк. 11, 14; Спр. 234. — Арк. 4.
⁸² Там само. — Ф. 8. — Оп. 1. — Спр. 1502. — Арк. 266.
⁸³ Там само. — Спр. 1500. — Арк. 550.
⁸⁴ Там само. — Ф. 8. — Оп. 8. — Спр. 20. — Арк. 386—413; 434—435.
⁸⁵ Там само. — Спр. 423. — Арк. 15.
⁸⁶ Там само. — Ф. 2. — Оп. 2. — Спр. 377. — Арк. 117—118.
⁸⁷ Там само. — Арк. 119—122.
⁸⁸ Там само. — Ф. 8. — Оп. 8. — Спр. 20. — Арк. 169; Спр. 234. — Арк. 17.
⁸⁹ Там само. — Ф. 8. — Оп. 1. — Спр. 1502. — Арк. 206—206 зв.
⁹⁰ Там само. — Ф. 8. — Оп. 8. — Спр. 20. — Арк. 190.
⁹¹ Там само. — Арк. 241—268.
⁹² Там само. — Арк. 437.
⁹³ Там само. — Ф. 8. — Оп. 8. — Спр. 234. — Арк. 133.
⁹⁴ Там само. — Спр. 20. — Арк. 341; Спр. 124. — Арк. 154.
⁹⁵ Там само. — Ф. 8. — Оп. 8. — Спр. 24. — Арк. 20—32 та ін.
⁹⁶ С к р и п н и к М. О. Вибрані твори. — К., 1991. — С. 188.
⁹⁷ С к р и п н и к М. О. Там само. — С. 208.
⁹⁸ Там само. — С. 208—209.
⁹⁹ Там само. — С. 209.
¹⁰⁰ ЦДАГО України. — Ф. 39. — Оп. 4. — Спр. 192. — Арк. 216—217.
¹⁰¹ Там само. — С. 217—218.
¹⁰² С к р и п н и к М. Статті й промови. — Т. I. — Х., 1930. — С. 217—218.
¹⁰³ Там само. — С. 127—128.
¹⁰⁴ Там само. — С. 216—217.
¹⁰⁵ Там само. — С. 222.

